

Fan, fanken och fasingen

Tre nysvenska svordomar

Av HENRIK WILLIAMS

I fysikens värld gäller att för varje kraft skapas en lika stark motkraft, så icke i språkets där t.ex. det stora behovet av svordomar motsvaras av ett ännu större behov av eufemismer. Svärordet *djävlar* kan således »mjukas upp» till (*d*)*jäklar*, *jädrans*, *jäsiken*, *jämrans*, *järnspikar* etc.

I denna uppsats skall jag diskutera ordet *fan* och några av dess eufemistiska motsvarigheter. Orsaken att jag har kommit att intressera mig för frågan är mitt försök att tolka de sydöstsmåländska ortnamnen *Fankevik* och *Fanketorp* (Williams 2000), varav det senare är belagt på 1530-talet (s. 107). En avgörande fråga vid tolkningen var om ordet *fanken* kan ha existerat redan under sent fornsvensk tid, trots att medeltida belägg saknas. För en utredning av denna fråga hänvisade jag (s. 108) till ett kommande arbete, vilket utgörs av föreliggande uppsats.

Det tidigaste faktiska belägget på *fanken* kommer från år 1700; i sammansättning är det dock belagt som *-fannikan* 1656 (SAOB F 260). Ordet *fanken* är att se som en diminutivform av *fan(nen)* < *fanen*, vilket i sin tur går tillbaka på *fanden*, fsv. *fænden* (a.st.). Utan närmare kommentar nämns i SAOB också det bajerska dialektordet *fankel* 'djävul' i detta sammanhang.

Sven Pettersson (1939) har ingående diskuterat ordgruppen *fan*, *fanden* och *fænden*. Han utgår med rätta från den senare, fornsvenska, formen och avvisar tidigare förslag att se ett tyskt inflytande på ordgruppen; snarast är relevanta tyska belägg istället tecken på nordisk påverkan. Pettersson (s. 90) menar att *fænden* av oklara skäl utvecklats sig från *fiænden*, vilket hade föreslagits redan av Johan Ihre. Den eftermedeltida varianten *fanden* vill Pettersson (s. 92) i anslutning till Erik Noreen se som en kontamination mellan de två vanliga svordomarna *fænden* och *fallandøvel* eg. 'epilepsi'. Han anför (s. 93) ett utdrag ur Arboga tänkebok från 1460: *gange fændin i hælwete til rætta medh tig og tw skalt faa i fallendøfwil ok alle thine tiænara*. »Tydligt är således, att en kontaminationsform som *fanden* ur *fænden* och *fallandøffvil* mycket lätt har kunnat uppstå», skriver han avslutningsvis (a.st.).

Det föreligger två problemkomplex vid förklaringen av ordet *fanken*. Det första utgörs av utvecklingen *fan* > *fanken* och det andra av *a*-vokalismen. Det senare är mindre viktigt i detta sammanhang eftersom den ändå förekommer så pass tidigt som under sent 1500-tal. Men Pettersson påpekar (s. 87) att *a*-voka-

lismen i former som *fanden* och *fannen* »ej påträffas i nordiska källor före 1500» och för mina syften behöver den ha existerat redan då. Att den inte har belagts i skrift är enligt min mening inget bevis för att den inte funnits redan under senmedeltiden. Svordomar är förhållandevis svagt representerade i fornsvenska källor, att de har funnits i rikt antal framgår ändå av tänkebokslitteraturen. Att just *fan(ken)* inte är belagt kan vara en tillfällighet.

Principen för uppkomsten av *a*-former är dock klar: Det har förelegat ett stort behov att »ta udden av» de starkaste svordomarna genom diverse förändringar i både konsonantism och vokalism, alltså skapa eufemismer. Kontaminationer är här vanliga, exempelvis i det ovan nämnda *fanden* < *fændin* + *fallendøfwil*¹ och i *fammen* < *fannen* + *femunder* < *vas femunder* 'vårs (herres) fem sår', en vanlig äldre svordom (SAOB F 234). Ordet *fammen* har f.ö. sidosformerna *fammene*, *fammingen*, *fammi(c)ken* och *famukan* och är relaterat till *fammikatten* (a.st.), en typisk variation för vanliga svordomar.

Den viktigare frågan när det gäller *fanken* är dock uppkomsten av suffixet *-ken*. Det rör sig uppenbarligen om ett diminutivsuffix, välkänt från tyskt boten och belagt i smeknamn som exempelvis *Henneke* och *Tideke* o.s.v. (Hald 1971:103). Om *k*-suffixet i eufemistiska bildningar har tyskt ursprung skulle det förmodligen inte tillhöra det nordiska medeltidsspråket, och heller inte kunnat generera ett fornsvenskt *fanken*. Men det finns också ett inhemskt *k*-suffix som används redan i vikingatida smeknamnsbildningar som *Guðki* och *Svæinki* (NRL s. 71 resp. 193); till det senare finns det paralleller över hela det medeltida nordiska området (sist a.st.) och i modern isländska (Hald 1971:85). Även i nutida svenska är smeknamn av typen *Henke* och *Janke* vanliga (se Riad 2002:70).

Det verkar f.ö. som ordbildningsmetoden med *ke(n)*-suffix har varit uttalat populär just i anslutning till svordomar under nysvensk tid. Förutom *fanken* och *fammiken* har vi bl.a. *fasiken* (SAOB F 249), *hinken* (H 933), *helsike* (H 713 f.), *håken* (H 1705), *kattsiken* (K 835), och *sjuttsi(c)ken* (S 2928).

Att denna typ av *k*-suffix verkligen är gammal i svenskan framgår av fornsvenskans smeknamnsformer, stilistiskt en med eufemismerna jämförbar kategori. Att suffixet kunde ingå i svordomseufemismer som *fanken* redan under sen fornsvensk tid bevisas av formen *dyäkel(en)* 1508 (Söderwall 1:190), om än detta inte förekommer i en kontaminationsform. I fallet *fanken* har vi säkert också att räkna med inflytande från ordet *puke(n)* 'den onde', vilket kan ha föranlett en extra tidig form med *k*-suffix. En eufemistisk brygd med ingredienserna *fänden* + *fanter* (se not 1) + *puke(n)* kan utgöra upphovet till *fanken*, men många andra förklaringar är tänkbara och vi lär aldrig få reda på hur associationsbanorna gick mer exakt. När väl *fanken* hade etablerats uppstod former som *fasingen* och *fasiken*.

¹ För egen del anser jag dock denna härledning något sökt och föreslår att rotvokalismen i fornsvenska *fændin* har övergått till *a* genom påverkan från det maskulina substantivet *fanter* som enligt Söderwall (1:238) har en »föraktlig bibetydelse [...] *narr, tosing?*».

De eufemistiska svordomsvarianternas rikedom kontrasterar mot deras låga frekvens i skriftspråket. Bara två av de bildningar på *-(c)ke(n)* som omnämns i denna uppsats listas i en baklängesordbok omfattande hela ordförrådet i SAOL och Nusvensk frekvensordbok (Allén m.fl. 1981:122–125, 324 f.), nämligen *fanken* och *håken* (s. 325).

Trots avsaknaden av ett äldre belägg på *fanken* än från år 1700 tror jag därför att vi kan räkna med denna form redan under yngre fornsvensk tid.

Litteratur

- Allén, Sture m.fl., 1981: Svensk baklängesordbok. Ord ordnade ordslutsvis. Stockholm.
- Hald, Kristian, 1971: Personnavne i Danmark 1. Oldtiden. (Dansk historisk fællesforenings håndbøger.) København.
- NRL = Nordiskt runnamnslexikon, utarbetat av Lena Peterson. Fjärde, reviderade versionen med tillägg av frekvenstabeller och finalalfabetisk namnlista, februari 2002. Uppsala. (<http://www.sofi.se/SOFIU/runlex/>)
- Pettersson, Sven, 1939: Nord. *fan*, *fanden*, *fænden*. En etymologisk och ordhistorisk studie. I: Arkiv för nordisk filologi 54. S. 80–93.
- Riad, Tomas, 2002: Svensk smeknamnsfonologi. I: *Studia anthroponymica Scandinavica* 20. S. 51–98.
- SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. 1–. 1898 ff. Lund.
- Söderwall, K[nut] F[redrik], 1884–1918: Ordbok öfver det svenska medeltids-språket 1–2. (Samlingar utg. av Svenska fornskrift-sällskapet 27.) Lund.
- Williams, Henrik, 2000: *Fanketorp* och *Fankevik*. I: *Namn och bygd* 88. S. 107–122.

Skrifter utgivna av
Institutionen för nordiska språk
vid Uppsala universitet 67

Språk i tid

**Studier tillägnade
Mats Thelander
på 60-årsdagen**

Redigerade av
Björn Melander (huvudred.),
Görel Bergman-Claeson, Olle Josephson,
Lennart Larsson, Bengt Nordberg, Carin Östman